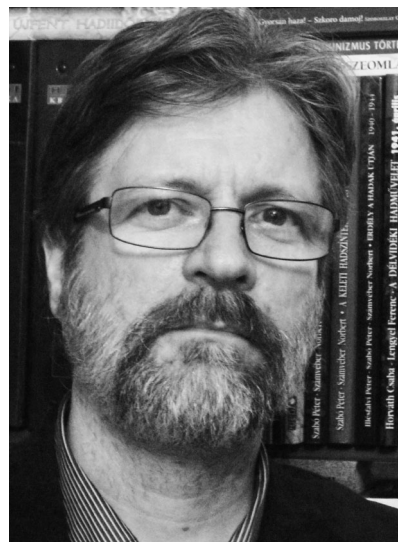

„A szovjetek nem szívesen engedik haza a munkaerőt”

Beszélgetés Bognár Zalán történész egyetemi docenssel

Bognár Zalán történész egyetemi docenssel, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnökével legújabb, *GULÁG, GUPVI, „málenkij robot”* című kötetről beszélgetünk, amelyben a magyar (hadi) foglyokról – katoná, civil és politikai elítéltekről – szóló, több mint 25 éves kutatómunkájának legjobb írásait válogatta össze. E kötetben idézi gróf Teleki Gézát, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterét: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.” S valóban, az interjú készítőjének meghatározó gyermekkori emléke az a néhány ismétlődő anekdota és gondolat, amelyet a hadifogságot civilként megjárt, 1945. május 9-én (!) fogságba esett és négy évet Orel és Kaluga foglyotáborában töltő nagyapja mesélt. Így vált a családi legendárium kitörölhetetlen részévé az a mondat, miszerint „hatszáz ezer magyar hadifogoly közül csak kétszáz ezer jött haza”.

– Van pontos adat a szovjet (hadi)fogságot megjártak számáról?

– A nagyapa mondata valóban legenda, annyi igaz belőle, hogy a (hadi)foglyoknak mintegy harmada valóban nem tért haza. Azonban az a 600 ezer fő csak a katonaként szovjet fogságba esettek minimumaként állja meg a helyét, ahogy ez szerepel is a Honvédelmi Minisztérium egyik összefoglaló jelentésében. Pontos adat nincs, és nem is lesz, legfeljebb egy megközelítő létszám. Ez több tényezőre vezethető vissza, amelyekről részletesen írok az egyik fejezetben. Kutatásaim alapján 900 ezer és 1 millió fő közé tehető a szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok száma.

– Mióta foglalkozik a témával, mi készítette a kutatás megkezdésére?

– 1990 óta foglalkozom ezzel a témával, amikor is a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosaként a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának az iratai között megtaláltam azt a kérvényt, amelyben nagyanyám kérte a Budapest-

ről civilként, az utcáról elhurcolt nagyapám szabadon bocsátását. Ez egy lavinát indított el bennem, mert a családi történet, „legenda” egyszer csak történelmi tényévé vált, s tovább kutatva az említett irategyüttesben arra kellett rádőbennem, hogy nagyapámhoz hasonlóan Magyarországról több száz ezren jutottak erre a sorsra, és ehhez képest erről a rendszerváltásig semmi sem jelenhetett meg, még ma sincs benne minden történelemkönyvben, s amelyekben benne van, abban sem a súlyának megfelelően.

– Milyen típusai voltak a táboroknak? Mi volt a különbség az egyes típusok között?

– A második világháború idején a Szovjetunióban a GULÁG és a GUPVI lágerrendszer működött. Előbbiben a politikai és a köztörvényes foglyokat őrizték. Hazánkból a GULÁG, vagyis a Lágerek Főparancsnokságának a börtöneibe, büntetőtáborába és rabtelepeire – röviden a gulágra – a politikai foglyokat vitték, akiket koholt vádak alapján ítéleték el,

mint például Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát vagy Olofsson Placid atyát. A közhiedelemmel ellentétben nem a GULÁG, hanem a GUPVI, vagyis a Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság hadifogoly- és internálótáborokba került 650-700 ezer magyar katonára és a mintegy 300 ezer magyar civil, a 172 ezer km²-es és 14,7 millió lakosú Magyarországról. A GUPVI lágereibe, tehát ítélet nélkül, csak létszámba számítva vitték el az embereket. Ezért volt lehetséges, hogy közülük útközben a maghaltak, megszöktek helyett bárkit megfogtak és a foglyok közé lökték, hogy az indulási és az érkezési létszám megegyezzen.

– A civileket milyen indokkal és milyen okból hurcolták el, hiszen azt gondolnánk, hogy hadifogságba csak katonákat lehet vetni?

– A civilek tömeges elhurcolásának két általános célja volt: a tömeges ingyen munkaerő beszerzése és az ellenségnek szóló megtorlás, amit Magyarországon háromféle közvetlen indok, cél, illetve parancs alapján hajtottak

végre. Az első, a hadifogolylétszám-kiegészítés volt, ami részben egy központi parancs, részben helyi parancsok alapján történt. Utóbbira akkor került sor, amikor a tábornokok a hadművelési kudarcaikat az ellenséges erők vártánál magasabb létszámával magyarázták, és mivel ez nem volt igaz, a hiányzó hadifogolylétszámot a polgári lakosság köréből pótolták. A másik, az etnikai tisztogatás volt, ami az 1938–1941 között visszatért területeken végrehajtott elhurcolásoknál érhető tetten. A harmadik, a német internáltként történt elhurcolások, ami egy Sztálin által kiadott utasításon alapult. Ennél az elhurcolási hullámnál már leányokat és nőket is tömegesen vittek el, s őket már internált státuszban. Ekkor a kollektív bűnösség elvéből kiindulva minden munkaképes férfit, fiút, nőt és leányt elhurcoltak, ha az illető felmenői, akár nagy- vagy dédszülői között előfordult német származású. Sőt, vittek német felmenőkkel nem rendelkezőket is, ha nem volt meg a parancsba adott tervszám a német származásukból. A civil elhurcolásoknál csak az előírt létszámok teljesítése volt a fontos, ezért fordult elő, hogy a parancsokban megadottaktól eltérően a 13 éves gyermektől a 76 éves aggastyánig vittek el embereket.

– *Honnan hurcolták el a legtöbbeket?*

– A legtöbb, mintegy 100 ezer civilt Budapestről és a környező településekről hadifogolylétszám-kiegészítésként hurcolták el a rendkívül elhúzódó, 108 napos hadművelet, illetve az ostromgyűrű bezáródását követő 52 napos budapesti katlancsata miatt. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Fran-

ciaország 1940-ben mindössze 32 nap után megadta magát a náci Németországnak. Ezt a témát a kötetbe válogatott két tanulmányomban is részletesen boncolgatom.

– *Mit tehettek a magyar illetékesek a foglyok érdekében, sikerült-e valamit elérniük a kiszabadításukra, vagy körülményeik javítására?*

– Az igazság az, hogy a magyar kormány és a kommunista párt alig tudott valamit is elérni a foglyok érdekében. Hiszen gondoljunk csak bele, hogy egy győztes, totális kommunista diktatúra miért engedne beleszólást a döntéseibe, főként egy vesztes ország részéről. Valójában csak egy-két konkrét személy érdekében tudtak eredményesen eljárni. Egyébként a helyzetről kiváló képet ad az, amikor Rákosi a moszkvai magyar követségen lévő elvtársát kéri, hogy érje el a szovjeteknél, hogy legalább a bányászokat engedjék szabadon. Horváth Imre válaszában azt írja, hogy semmit sem tehetnek, de egyébként is, minek tennének valamit is, hiszen ott kint is a szocializmust építik. Másrészt, ahogy egy másik elvtárs írta: „A szovjetek nem szívesen engedik haza a munkaerőt.”

– *A Kárpát-medencében is tartottak fenn táborokat, például Cegléden, Baján, Pozsonyban. Ezekben kik raboskodtak, és milyen okokból kerültek ide?*

– Valóban, de ezekről sajnos még ma is csak nagyon kevesen tudnak, pedig a Kárpát-medencében közel 80 (hadi)fogolytábor, illetve táborrészleg működött, s ezeket körülbelül 1,1 millió ember járta meg, köztük több mint 800 ezer magyar katona és civil. Tehát a fogságba ejtett katonákon kívül ezekbe hurcolták „málenkij robot”, néhány napos munka ürügyével a

falvak, a városok civil lakosait is. Így került ezekbe a lágerekbe például több száz Magyarországon menedéket lelt, német fogságból szökött francia katona is. E táborok közül a legnagyobb, a mintegy 80 ezer fős ceglédi volt, amely nem csak gyűjtő-, hanem tranzittábori feladatokat is ellátott, ahogyan a pozsonyi és a bajai is. Azért volt erre olyan alkalmas, mert a kelet felé tartó vonatok útja innen válik ketté Máramarossziget és Foksány irányába. Egyébként e tábor még álló épületeinek a vakolatlan nyers-tégláiba vésvé megmaradt mintegy 4000, a foglyok által készített téglafelirat, rajz, adatokkal, versekkel, gondolatokkal, amivel az utókornak akartak üzenni... A témában két kollégámmal könyvet is megjelentettünk *Téglákba vésett történelem* címmel.

– *Mikor tért haza az utolsó külföldön raboskodó (hadi)fogoly?*

– 1950-ig térhettek haza tömegesen magyarok a szovjet GUPVI-táborokból, de amíg 1945-ben – főként a Kárpát-medencei (hadi)fogolytáborokból – több mint 200 000, addig 1949-ben csak 5055 főt engedtek szabadon. Majd 1953-tól, Sztálin halálát követően már a gulágról is kezdték szabadon engedni a foglyokat. Azonban az utolsó hadifogoly, Toma András csak 2000-ben térhetett haza. Sajnos nagyon sokan, a fogságba vettek mintegy harmada, vagyis körülbelül 300 ezren sosem térhettek vissza szülőföldjükre. Nagy részük jeltelen tömegsírban lett elhantolva, s el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokig. Legnagyobb részük a fertőző betegségek, a rossz higiénés körülmények, az éhezés és a tervszámok feltétlen teljesítése miatti túlhajtott munka áldozata lett. **Kopácsy Gergely**